

*Гойда О. І.,
асистент кафедри прикладної лінгвістики
Інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій
Національного університету «Львівська політехніка»*

СТИЛІСТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ТВОРАХ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПИСЬМЕННИКІВ (ГЕНРІХ МАНН, ЕРІХ МАРІЯ РЕМАРК, ФРАНЦ КАФКА Й ІНШИХ)

Анотація. У статті проаналізовано особливості німецькомовних фразеологізмів, які відображені в роботах письменників-класиків. Надано дефініцію та здійснено поділ фразеологізмів німецької мови на групи. Розкрито класифікаційний аспект німецькомовних фразем та наведено відповідні приклади. Закцентовано увагу на національно-культурній маркованості фразеологізмів та їх застосуванні іноземцями у своєму мовленні. Надано роз'яснення щодо стилістичного навантаження фразеологізмів, які позбавлені еквівалентів в українській мові. Виокремлено певну кількість німецьких фразеологізмів, які поширені як у побутових комунікаціях німців, так і у творах німецькомовних письменників-класиків. Описано вагомість інтертекстуального зв'язку, а також наголошено на експресивності, текстоутворювальному потенціалі та варіативності фразеологізмів. З огляду на спрямованість фразеологізмів та експресивний меседж, який вони мають донести читачу (реципієнту), погруповано відповідні приклади з німецькомовних літературних джерел: вираження тлінності, бентежності людського життя; глузливе, схвальне ставлення до певної особи; здивування; критичність ситуації; позитивна, нейтральна чи негативна конотація. Здійснено самостійний підрахунок та визначено домінуючу кількість фразеологізмів, що транслюють негативну оцінку рис характеру, розкриваючи тим самим недоліки людської природи.

Шляхом аналізу конкретних прикладів із літератури показано вплив вибраного фахівцем способу перекладу на змістовне навантаження, явну інтонацію, ставлення одного суб'єкта до контрагента, подій, місця тощо. На прикладі творчості Ф. Кафки досліджено феномен образності і безобразності в німецькомовних фраземах та вплив такої особливості на стилістичне навантаження. Сформовано висновки стосовно тенденцій і особливостей перекладу німецькомовних фразеологізмів українською мовою.

Ключові слова: фразеологізм, стилістичне навантаження, синтаксична конструкція, еквівалент, образні та безобразні фраземи.

Постановка проблеми. Сучасні глобалізаційні процеси, стрімка інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій у більшість сфер суспільної діяльності суттєво позначились на лексиці, в тому числі і німецької мови. Незважаючи на хвилю модернізації та ті виклики, з якими стикається мовознавство і літературознавство, окрасою усної та письмової мови, віддзеркаленням багатства та культурних особливостей її носіїв, показником ерудованості конкретної особи є ті синтаксичні конструкції, що несуть певне емоційне забарвлення.

Фразеологічна система кожної мови відтворює особливості мисленнєвої діяльності різних народів світу. Тому цілком закономірним є посилений інтерес науковців до фразеологічних одиниць німецької мови, зокрема й тих, що функціонують у німецькомовних художніх творах [5, с. 17].

При цьому актуальною залишається проблематика міжмовної стилістичної еквівалентності, особливо якщо йдеться про німецькомовні фразеологізми із частковим еквівалентом або фраземи, котрі позбавлені українського відповідника.

Метою статті є дослідження стилістичного навантаження фразеологізмів через твори німецькомовних письменників та виокремлення тенденцій і особливостей їх перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практичною основою дослідження є твори німецькомовних письменників, зокрема, П. Зюскінда, Е.М. Ремарка, Й. В. фон Гете, Г. Манна, Т. Мора, Рот Й. Йов, А. Шніцлер, Ф. Кафки. Наукові пошуки в теоретичній площині щодо концептуальних особливостей фразем німецької мов здійснювався шляхом аналізу досліджень і публікацій С. Аголян, М. Дятленко, М. Жуйкова, Р. Падалка, А. Плют, В. Флейшера та ін. Проте роботи вище перелічених вчених більшою мірою ґрунтуються на розмовних фраземах та лише частково пояснюють етимологію і стилістичне навантаження німецьких фразеологізмів.

Виклад основного матеріалу. Як правило, в лінгвістичній літературі під фразеологізмом як узагальнюючим концептом розуміють семантично пов'язане сполучення слів, яке, на відміну від подібних до нього за формою синтаксичних структур (висловів або речень), не виникає в процесі мовлення відповідно до загальних граматичних і стилістичних закономірностей поєднання лексем, а відтворюється у вигляді усталеної, неподільної, цілісної конструкції.

У сучасних умовах важливо диференціювати фразеологізми і неофразеологізми, де останнє поняття є похідним від неологізму. Іншими словами, зазначаємо, що фразеологізмам властива стійкість, усталеність, вживаність у лексиці її носіїв протягом тривалого часу. Джерелами таких фразеологізмів, як правило, слугують роботи письменників-класиків. У німецькомовній літературі – це Генріх Манн, Еріх Марія Ремарк, Франц Кафка, Патрік Зюскінд.

З точки зору перекладацької діяльності, адаптація стилістичного навантаження німецькомовних фразеологізмів до українських відповідників – завдання досить складне. Фахівці, як правило, ставлять за мету не лише донести до цільової аудиторії тотожний сенс фразеологічної одиниці, але й використовувати максимально близькі лінгвістичні конструкції. Недаремно

в основу однієї із класифікацій німецькомовних фразеологізмів покладено критерій відповідності:

1) фразеологізми німецької мови, що мають еквівалент в українській мові, – дослівний переклад (до прикладу, *Spielen stets «Katz und Maus»* – грати в «кішки-мишки», *Ging, wohin ihn seine Schritte lenkten* – пішов, куди очі ведуть, *Im siebenten Himmel sein* – бути на сьомому небі);

2) німецькомовні фразеологізми, позбавлені еквівалента, але мають відповідники у формі окремих слів/словосполучень, що в сукупності не несуть аналогічного смислового навантаження або ж наявні слова, котрі розкривають тотожний сенс німецькомовного фразеологізму, проте застосовують для цього інші слова/словосполучення (до прикладу, фразеологізм німецької мови *Auf der Bärenhaut liegen* матиме дослівний переклад «лежати на ведмежій шкурі», що означає безтурботність, відчуття комфорту без суттєвих зусиль і в українській мові матиме відповідник, вітчизняний усталений вислів – бити байдики; *Die Fühler ausstrecken* має дослівний переклад «випустити щупальці», проте в українській мові це означатиме «закинути вудочку»; *Die Spuren verwischen* у дослівному перекладі «стирати сліди». При перекладі зберігаються як семантичні, так і граматичні особливості фразеологізму, заміна відбувається лише в частині присудку. Саме тому коректним відповідником вважається український фразеологізм «замітати сліди»).

Окремою, з нашого погляду, більш цікавою категорією фразеологізмів, є ті, що не мають жодних відповідників в українській мові. Це пояснюється в першу чергу тим, що вони призначені для трансляції виключно німецьких побутових реалій, віддзеркалюють історичні події властиві лише для цієї країни. Саме тому стилістичне навантаження таких фразеологізмів передається описовим методом. Зокрема, усталене словосполучення *der weiße Kreis* в німецькій мові означає «білий округ». Проте в разі його застосування, до прикладу, в лексичі рієлтора це вказуватиме на ціну, яку орендатор пропонує за певний об'єкт його власнику. Подібна ситуація складається із сполученням *Aal blau*, що вказує на особливий (у німецькій кулінарії) спосіб приготування риби.

Ще одним вдалим прикладом із німецької літератури, зокрема твору П. Зюскінда «Парфумер» [16], можна навести лексему «ein unsichtbarer Brei», яку перекладено почастиною, тим самим не порушивши загальну описову гаму в уявленні читача: *Wenn er sich am dicken Brei der Gassen sattgerochen hatte, ging er in luftigeres Gelände* –...Нанюхавшись досита густої каші провулків, хлопець шукав просторішого місця. Майстерно відображений автором оксюморон «selbsterlerntes» у реченні *Ein riesiges selbsterlerntes Vokabular von Gerüchen* – Величезний словник запахів власного винаходу, відтворений із несуттєвими модифікаціями на лексемному рівні, бо структурно-граматичний відповідник відсутній, а отже, доречно вдаватися до описового методу.

Повертаючись до фразеологізмів, яким властиве позначення виключно німецьких особливостей, зауважимо, що до цього переліку додаємо і *der grüne Mensch*, що в буквальному сенсі перекладається незрозумілим для українців визначенням «зелена людина». Проте в Німеччині таким висловом позначають жандармів, адже вони носять зелену форму, тому без розуміння особливостей функціонування німецьких правоохоронних органів і армії, усвідомити реципієнту стилістичне навантаження цієї фрази буде складно.

Ми цілком поділяємо погляди Н.-Н. Lüger щодо національно-культурної маркованості фразеологізмів та їх застосування іноземцями у своєму мовленні. Автор наголошує, що використання такого роду фразеологізмів часто розглядають як проголошення повної ідентифікації з цільовою культурою і може бути сприйняте носіями мови негативно, оскільки вимагає такого рівня «інтимності», який представникам чужої мови і культури просто так не надається [11, с. 209].

З власної практики зазначимо, що досить часто зустрічаються ситуації, коли в перекладі використовують менш стійкі відповідники, необразні конструкції. Особливо чітко це підтверджується під час аналізу художньої літератури. Так, М. Дятленко та А. Плют при перекладі роману Е.М. Ремарка «Три товариші» стійку одиницю *Schwamm drüber!* перекладають шляхом «та... забудьмо про це» [6]. В українській мові ця синтаксична конструкція вживається в прямому значенні, але в німецькій мові її відповідник позиціонується як фразеологізм. Зумовлено це традиційним підтекстом фрази, адже тривалий час у німецьких тавернах існував звичай фіксувати борги клієнтів крейдою на дошках, а після їх сплати – стирати. Але найбільш вживаним фразеологізм *Schwamm drüber!* став після прем'єри оперети «Der Bettelstudent».

Подібну втрату інтертекстуального зв'язку можна прослідкувати в цьому ж творі Ремарка, аналізуючи сцену зустрічі в пансіоні пані Залевської та Роббі. Для надання більшої експресивності емоції здивування, яка виникла в жінки, автор застосовує фразу і біблійної тематики *Zeichen und Wunder* (усічення від *Es geschehen noch Zeichen und Wunder!*) [14].

Важливо, щоб стилістичне навантаження фразеологізму передавало відповідну конотацію. Інтегрована в роман «Три товариші» фраза із шекспірівської комедії «Сон літньої ночі» *Gut gebrüllt, Löwe!* (у книзі Ремарка ці слова належать Блюменталю) [14] може репрезентуватись носієм як глузливе або як схвальне ставлення до свого контрагента (співрозмовника). У нагоді тут стане належним чином підібрана інтонація чи опис супровідних емоцій, побічних реакцій.

Такого роду запозичення авторських фразеологізмів або їх популяризація та широкий вжиток завдяки певному твору – досить поширений феномен. До прикладу, фразеологізм *der rote Faden* із твору Й.В. фон Гете «Фауст» часто застосовується німецькими авторами на позначення «леймотиву, провідної ідеї». Така ситуація склалась із фразеологізмом із твору Г. Манна «Professor Unrat», на основі якого створено фільм «Der blaue Engel». Німецькою мовою вираз *Der blaue Engel* став синонімом до *betrunkenes Mädchen*, тобто «п'яна дівчина». Окрім застосування прямого значення, цей фразеологізм віддзеркалює те, що сучасна жінка не є янголом. Від такої фраземи відчувається певний дух фемінізму, але сама метафора має глибше стилістичне навантаження, показуючи, що в процесі еволюції жінки виборювали свої права, і наразі, будучи повноцінними членами суспільства (із своїми правами та обов'язками), вони ладні набувати певних рис маскулітності, проте оточуючі мають сприймати це за належне.

Значну кількість разів у процесі аналізу німецької класичної літератури ми стикались із застосуванням загальноживаних фразеологізмів, які поширені і в побутових комунікаціях німців. Особливо це відчувається, коли йдеться про позначення інтелектуальних особливостей людини. Як правило,

вони виступають антонімами щодо один до одного, концентруючись на двох протилежних властивостях, характеристиках людини: *Nicht auf dem Kopf gefallen lassen* – здібний, розумний; *Ihm wird der Kopf verkeilt* – людина із невисокими розумовими здібностями. Подібна ситуація прослідковується за умови використання парних виразів: *auf Gedeih und Verderb* – «auf Glück und Unglück, bedingungslos» – ні риба, ні м'ясо. Привабливості парним формам надає також алітерація, яка є типовою як для німецької, так і для української фразеології: *Feuer und Flamme sein* – «sehr begeistert sein» – або пан, або пропав; кінцева рима: *aufßer Rand und Band (sein/geraten)* – «übermäßig ausgelassen sein» – ні пава, ні гава [10, с. 106]. Шкала ідіоматичності в парних виразах широка: від майже не ідіоматичних (*dick und fett*, рано чи пізно, і вашим і нашим) через частково ідіоматичні (*klipp und klar*, молодий та зелений, ні живий ні мертвий, ні се ні те, і днює і ноче, ні кує ні меле) до повністю ідіоматичних (*gang und gäbe* – «üblicherweise» – плоть і кров) [9, с. 43]. Наше дослідження свідчить про те, що у творчості німецьких письменників превалюють фрази, що передають негативну оцінку людини, її якостей (понад 72% від загальної кількості). Загалом це транслює властивість людської природи – звертати увагу на недоліки.

Свідком аналогічної ситуації можна стати, ознайомившись із творами сучасних німецьких авторів. Зокрема, Т. Мора в романі «День у день» часто застосовує стійкі словосполучення на позначення негативу: *satt haben* – приїлось як сухий ячмінь беззубій кобилі (справа, яка стала занадто нудною, вичерпала інтерес до себе); *das ist billig wie Brombeeren/Kirschkern* – дешевше за дірку від бублика; *da ist alles drin wie in einer Frikadelle* – від цієї справи ще багато чого слід чекати (емоція загадковості, незрозумілості майбутнього, потенційної тривоги); *hier sieht es aus wie bei Hempels die Küche/unterm Sof* – тут панує великий безлад. Несприйняття людьми один одного, відчуття непорозуміння, небажання знаходити спільну мову можна побачити в реченні *Diese standen sich in ihr ganzes Leben lang wie die feindlichen Brüder gegenüber* – Вони усе їх життя були на ножах [4; 13]. У творі класика Т. Манна «Сповідь афериста Фелікса Круля» та Рот Й. Йов «Роман простого чоловіка...» також домінують нейтральні або з негативною конотацією фрази, по типу *Er ist noch der nähmlichste!* – він ані трохи не змінився!; *wie ein Kater sein, der überall maust* – бути невірним дружині; *Leider hielt ihn das abwechselnde Gekiekse und Gebrumme nicht davon ab, ständig blödes Zeug zu reden* – до того ж, скільки б він не пицав і гарчав, все одно примудрявся *плетсти нісенітницю* [12; 15].

Фразеологізм як засіб вираження тлінності, бентежності людського життя вибирають автори німецької прози (А. Шніцлер «Передбачення доли») [8]: *Madame Gaillard, obwohl noch keine dreißig Jahre alt, hatte das Leben schon hinter sich* – Мадам Гайяр, хоч не мала ще тридцяти, поставила на своєму житті хрест; *sich wie der letzte Dreck fühlen* – відчувати себе за «бортом життя»; *Ellis's Eltern hausten immer wie die Hottentotten* – батьки Еліс завжди жили у злиднях.

Окрім класифікаційних підходів та особливостей перекладацького аспекту, дискусійним у філології залишається питання так званої образності і безобразності. Окремі вчені зараховують зазначений компонент (образність) до переліку ознак (характерних властивостей) фразеологізмів із-поміж їх експресивності, текстоутворювального потенціалу та варіа-

тивності [10]. Вітчизняні вчені апелюють до необов'язковості такої ознаки, адже, з одного боку, не всім фразеологізмам властива образність, з іншого – ця властивість притаманна окремим словам (*das Stiefmütterchen, die Gottesanbeterin, das Pfaffenhütchen, die Mönchgrasmücke, der Adamsapfel*), а не тільки фраземам. Образну основу варто трактувати як мотивувальну базу ідіоми, з якої виводяться ті смислові імплікації, що лягають в основу семантики фразеологізму [3, с. 29–30]. Своєю чергою безобразні фразеологізми більш властиві для ділового мовлення. У процесі еволюційного розвитку та поширення фразеологізмів за ними закріпилося право на безобразність, що чітко відстежується під час аналізу творчості Ф. Кафки. В оповіданні «Перевтілення» *Tag aus, Tag ein auf der Reise* український відповідник «день у день» дає змогу звернути увагу на монотонність життя головного героя. Автором застосовано складний прислівник на позначення одноманітності і безперервності цього процесу.

Наявний в українській мові вираз «ні за які гроші!» застосовується Кафкою у своєму творі *Und die Besinnung durfte er gerade jetzt um keinen Preis verlieren; lieber wollte er im Bett bleiben* для позначення критичності ситуації. Інші перекладачі вдаються до менш експресивних висловлювань, тлумачивши *um keinen Preis* як «за жодних обставин». Логічно, якщо вдається до такої трансформації, нівелюється бажання автора описати нестабільність становища Грегора, його страх одним безглузним рухом завдати собі шкоди.

Висновки. Із вищеподаного можна дійти висновку, що нині більшість фразеологічних одиниць у німецькомовній літературі має характер образних, але разом із цим спостерігається тенденція руху в бік збільшення кількості безобразних. Часом це прямо або опосередковано відбивається на точності перекладу: або відбувається втрата семантично-стилістичного навантаження, або ж усталена конструкція набуває більш колоритного значення і внаслідок цього стає набагато вживанішою.

Підсумуємо, що в стилістичній системі німецької мови фразеологія як концептуальний феномен посідає чинне місце. Це прослідковується особливо в процесі аналізу художньої літератури (німецькомовних класиків). Перекладачі нині беруть курс на мінімізацію втрат у частині семантичного навантаження, апелюють до пошуку фразеологічних еквівалентів, що найбільш точно розкриватимуть сутність стійкої сполуки для реципієнтів / не-носіїв німецької мови. Наголошуємо на тому, що адекватність перекладу прямо пропорційно залежить від врахування та повноцінності передачі стилістичного, образного, емоційного, наочного, національно-етнічного компонентів. З огляду на те, що німецькомовні фрази репрезентуються як експоненти культурних знаків, їх практичне застосування та значення зводиться не лише до збереження пам'яті про образну вмотивованість, але й до систематичної відтворюваності в пам'яті подальших поколінь, передачі відтвореного в культурних конотаціях світорозуміння носіїв мови. Таким чином, подальші перспективи наукових пошуків вбачаємо у зіставленні фразем із класичної німецькомовної літератури із зразками сучасної літератури через площину концептуального аналізу, що дасть змогу більш ґрунтовно підійти до моделювання ментального комплексу та розкриття стилістичного навантаження фразеологізмів.

Література:

1. Гамзюк М.В. Емотивний компонент значення в процесі створення фразеологічних одиниць: на матеріал німецької мови: Монографія. Київ: Видчий центр КДЛУ, 2000. 256 с.
2. Гете В. Фауст: пер. з нім. М. Лукаша / вступ, стаття О.І. Білецького. Київ: Держлітвидав УРСР, 1955. 499 с.
3. Жуйкова М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 416 с.
4. Мора Т. День у день / пер. з нім. Х. Назаркевич. Львів: Літопис, 2009. 456 с.
5. Падалка Р.М., Ратушна О.І., Аголяян С.Ю. Безобразні фразеологічні одиниці у творах Ф. Кафки та специфіка їх відтворення українською мовою. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». 2019. Вип. 8(76), грудень. С. 15–17.
6. Ремарк Е.М. Три товариші / переклад з німецької М. Дятленко, А. Плют; Художнє оформлення: К. Бобровников. Київ: Молодь, 1959. 415 с.
7. Степанова М.Д., Чернышева И.И. Лексикология современного немецкого языка: учеб. пособие. Москва: Академия, 2003. 252с.
8. Шніцлер А. Передбачення долі: п'єси, оповідання / пер. з нім. І. Мегели та Б. Грінченка. Чернівці: Молодий Буковинець, 2001. 366 с.
9. Burger H. Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. Berlin: Erich Schmidt Verlag 1998. 224 S.
10. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen, 1997. 299 S.
11. Lüger H.-H. Satzwertige Phraseologismen. Eine pragmalinguistische Untersuchung. Wien: Edition Praesens, 1999. 313 S.
12. Mann T. Bekenntnisse des Hochstaplers Felix Krull. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2002. 554 S.
13. Mora T. Alle Tage. Roman. München: Luchterhand Literaturverlag, 2004. 430 S.
14. Remarque E.M. Drei Kameraden: Roman, mit einem Nachwort von Tilman Westphalen. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch, 1964. 585 S.
15. Roth J. Hiob. Roman eines einfachen Mannes, Idem, Die Rebellion. Frühe Romane, Aufbau-Verlag, Berlin und Weimar 1984, 553 S.
16. Süskind Patrick. Das Parfum. Die Geschichte eines Mörders. Zürich: Diogenes Verlag AG, 1985. 306 s.

Hoida O. Stylistic load of phraseology in the works of German-speaking writers (Heinrich Mann, Erich Maria Remarque, Franz Kafka and others)

Summary. The article analyzes the features of German-language phraseology, which are reflected in the works of writers – classics. The definition and division of German phraseologies into groups is given. The classification aspect of German-language phrases is revealed and relevant examples are given. Emphasis is placed on the national – cultural labeling of phraseology and their use by foreigners in their speech. An explanation is given regarding the stylistic load of phraseology, which lacks equivalents in the Ukrainian language. A number of German phraseologies have been singled out, which are common both in the everyday communications of Germans and are found in the works of German-speaking writers – classics. The importance of intertextual communication is described, as well as the emphasis on expressiveness, text-forming potential and variability of phraseology. Given the direction of phraseology and the expressive message that they must convey to the reader (recipient), – grouped relevant examples from German-language literary sources: the expression of perishability, confusion of human life; mocking, approving attitude towards a certain person; surprise; criticality of the situation; positive, neutral or negative connotation. An independent calculation was made and the dominant number of phraseologies that broadcast a negative assessment of character traits was determined, thus revealing the shortcomings of human nature.

By analyzing specific examples from the literature, the influence of the chosen method of translation on the content load, imaginary intonation, the attitude of one subject to the counterparty, events, place, etc. is shown. The phenomenon of imagery and ugliness in German-language phrases and the influence of such a feature on the stylistic load are studied on the example of F. Kafka's work. Conclusions are formed regarding the tendencies and peculiarities of the translation of German-language phraseology into the Ukrainian language.

Key words: phraseology, stylistic load, syntactic construction, equivalent, figurative and ugly phrases.